

Het einde der tijden en het Efraïm Genootschap

Durk Hak en Lammert Gosse Jansma*

The expectation of the end of times is of all times and of all places. Yet, in the various religions the frequency of millennial outbursts fluctuates. In Christianity, the frequency is related to the nature of its soteriology. It is argued that although a post-Calvinist conception of salvation may heighten the belief in millenarian dreams, yet it is highly likely that recruits are members of mainline protestant churches. By means of rational choice-theory it is made plausible which believers will be recruited and under what conditions joining may occur. A particular millennistic group in the Netherlands believing to live in the end of times and expecting to be taken to heaven in 2001, the Efraïm Society led by the prophet Elijah, is taken as a case. The effects of failed prophecy on leadership, on the followers and the doctrine are examined as well.

1. Inleiding en doelstelling

Nu eens zijn het een of twee families die thuis de komst van de verlosser afwachten, dan weer doen honderden dat tegelijkertijd in het openbaar. Deze gebeurtenissen zijn veelvuldig beschreven.¹ Het gaat dan, zoals Stark en Bainbridge aangeven, om groeperingen waarvan de leden geloven *'that supernatural intervention will soon effect a radical transformation of the conditions of life'* (Stark & Bainbridge 1987, 210).²

In deze bijdrage stellen we de vraag wie zich bij een (christelijke) eindtijdbeweging zullen aansluiten, wanneer dat gebeurt en waarom. In dat verband wordt ook getracht een antwoord te geven op de vraag waarom eindtijdbeweging meer bij de protestanten voorkomen dan bij de katholieken. De voorlopige antwoorden worden met behulp van de rationele keuze-theorie gezocht. Hierin wordt gesteld dat *actoren hun fysiek welzijn en sociale waardering willen optimaliseren tegen geringe inspanningen gegeven hun situatie.*

Beonnen wordt met een korte weergave van de rationele keuze-theorie, waarbij het verlangen naar het einde der tijden instrumenteel wordt gezien

* Durk Hak is godsdienstsocioloog/antropoloog. Hij is als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen te Groningen.

Lammert Gosse Jansma is godsdienstsocioloog en theoloog. Hij was meer dan 20 jaar directeur van een wetenschappelijk onderzoeksinstituut, maar is inmiddels gepensioneerd.

ter verkrijging van *fysiek welzijn* en *sociale waardering*. Dan wordt de verwachting geformuleerd dat protestanten eerder dan rooms-katholieken lid zullen worden van een eindtijdbewegingen, en worden de voorwaarden aangegeven waaronder bepaalde categorieën protestantse gelovigen lid zullen worden. Daarna komen de eisen die rekruten aan de boodschap en aan de leider stellen aan de orde. Tenslotte wordt ingegaan op de effecten van de falende profetie op de leden en de leider en de gevolgen voor de leer van de beweging. Ter illustratie wordt de chiliastische beweging, het Efraïm Genootschap, als casus gebruikt.

2. De rationele keuze-theorie en het einde der tijden

2.1 *Het hemelse verlangen als een vorm fysiek welzijn en sociale waardering*

In de rationele keuze-theorie wordt aangenomen dat mensen behoefte hebben aan *fysiek welzijn*. Ze willen eten en drinken, onderdak, goede gezondheid en seks, en niet worden misbruikt. Verder willen ze *sociale waardering*; die bestaat uit *status*, *liefde en genegenheid*, en *gedragsbevestiging* (Hak 1998b).³ Status is per definitie een schaars goed, en er zijn dus altijd meer mensen die een hogere status willen bezitten, dan er mogelijkheden zijn. Mensen willen ook liefde geven en krijgen; ze zoeken *positief affect*. Gedragsbevestiging zoeken betekent dat mensen goedkeuring zoeken van wat zij doen bij voor hen belangrijke anderen. Nadrukkelijk merken wij hierbij op dat de relevante andere(n) niet alleen personen zijn, maar dat deze ook het *super ego* (geweten), of God kunnen zijn (Hak, 2006b; 2007a; 2009b). Uiteraard moeten mensen kosten maken om de gewenste doelen te bereiken. De kosten kunnen bestaan uit de besteding van energie, tijd, geld en goederen. Deze kosten zijn niet voor iedereen gelijk. Wat voor de één een kostenpost vormt, hoeft dat voor de ander niet te zijn. En verder verschillen de kosten ook per situatie. Kortom, mensen of *actoren* opereren binnen een bepaalde sociaal-culturele context die hun afwegingen om naar welke doelen tegen welke kosten te streven, structureert en beperkt (Boudon 1981; Coleman 1990).

Niet iedereen is zo gezond, en krijgt die mate van sociale waardering die hij/zij wil. Soms niet omdat de kosten te hoog zijn of omdat de middelen (energie, tijd, geld, kennis, enz.) onvoldoende zijn. Soms lukt het niet op korte termijn omdat de doelen pas in de (verre) toekomst realiseerbaar zijn. Mensen moeten dan wel de kosten maken maar genoeg nemen met verwachtingen: bijvoorbeeld gelovigen in het einde der tijden, waar hen een nieuwe hemel en

nieuwe aarde wacht, zullen het (eerst) met deze eindtijdverwachtingen moeten doen.

Het is aannemelijk te veronderstellen dat behalve in het christendom, ook in het jodendom, het hindoeïsme, het boeddhisme en de islam dergelijke verwachtingen zijn aan te treffen. In het joodse geloof wordt al eeuwen op de Messias gewacht, en soms werd daadwerkelijk geloofd dat hij gekomen was (Van Bekkum 2000; Freely 2001). Vaak wordt aangenomen dat eindtijdnoties in het boeddhisme niet voorkomen. Kloppenborg (2000; zie ook Malalgoda 1969) liet echter zien dat er wel degelijk sprake is van ‘apocalyptische, mesianistische en millennialistische tendensen’. De Maitreya of de tweede Boeddha zal een nieuwe samenleving brengen zonder ziekte, oorlog en gebrek. In de islam wordt de overigens niet uit de koran stammende notie van de komst van de Mahdi, volgens de Shia de verdwenen twaalfde imam die zal terugkeren, aangetroffen. Daaraan wordt ook het idee van de dadjdjaal, de valse messias gekoppeld (Beck 2000). Voor het hindoeïsme ligt het iets anders. ‘*Er wordt binnen het hindoeïsme wel gesproken over de eindtijd, maar er bestaan geen eindtijdbewegingen*’, aldus Kranenborg (2000, 98). Een ‘apocalyptisch karakter, met daarin een chiliastische component’ ontbreekt.⁴

In het christendom, een van oorsprong messianistische beweging, is de gedachte van de komst van een verlosser die een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zal bewerkstelligen door de eeuwen heen niet opgegeven. In het meer recente verleden waren Adventistische en Apostolische groeperingen, Mormonen en Jehova’s getuigen spraakmakend door hun hoge eindtijdverwachtingen (Hak 1998a; Jansma & Hak 2000).⁵ Meer specifiek in Nederland was het ook de beweging rond Johannes de Heer waarin de gedachte aan het einde der tijden sterk leefde. Honderdduizenden, zo niet miljoenen moeten zijn lied hebben mee gezongen:

Vol verwachting blij ik uitzien/Tot die dag eens dagen zal/Dat de Heiland op de wolken/Weerkomt met bazuingeschal./ Welk een uitzicht, Bruidsgemeente! /Eeuwig Hemten eigendom. /"Maranatha" blijv' ons wachtwoord,/ "Amen, ja, Heer Jezus, kom!"

Kortom, de verwachting van de komst van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde lijkt er *grosso modo* een te zijn van alle tijden en plaatsen.

2.2 Rekruten zijn vooral lid van een gevestigde protestantse kerk

Wie zal zich in het christendom bij een eindtijdbeweging aansluiten, en wanneer gebeurt dat? In theoretische bewoordingen, aan welke specifieke vormen, en in welke mate, van fysiek welzijn en sociale waardering hebben mensen

die zich bij zo'n groepering aansluiten behoefte? Waarom blijven zij niet bij hun oorspronkelijke kerkgenootschap, immers de wederkomst van Christus is een integrerend onderdeel van de christelijke leer. Dat de 'nieuwe dag' nog steeds niet is gekomen, heeft hierin geen verandering gebracht: *'Het almaar uitblijven van 'de nieuwe hemel en de nieuwe aarde' heeft tot op heden niet geresulteerd in het opgeven van deze eindtijdverwachting in het christendom'*, aldus Sierksma (1978, 290). Vandaag de dag staat bij evangelikale groeperingen de boog van de eindtijdverwachtingen wat hoger gespannen (Hak 2006).⁶ Dat in 1999 95 procent van de leden van de EO in de wederkomst van Christus geloofde, hoeft op zich nog geen verbazing te wekken, maar wel is opmerkelijk dat een op de drie dacht dit zelf nog mee te maken. Overigens, zes van de tien ondervraagden dachten dat het ook nog wel even kon duren (Hak 2000).

Rooms-katholieken lijken minder vatbaar voor 'messianistische of apocalyptische koortsdromen' dan protestanten (Thrupp 1970; Sierksma 1978). Dat wil niet zeggen dat er zich voor de Reformatie geen chiliastische bewegingen in Europa hebben voorgedaan. Hoewel velen meenden in aansluiting op de opvattingen van Augustinus (Klaassen 1992), dat het duizendjarige vrederijk al was begonnen na Jezus' hemelvaart, waren er ook personen en groepen die op grond van andere opvattingen – bijvoorbeeld van Joachim van Fiore (Housley 1998; Thompson 1996) – het einde der tijden in hun eigen tijd verwachtten. Moge de invloed van Augustinus hebben meegespeeld, belangrijker factoren die het verschil in vatbaarheid voor messianistische (koorts)dromen tussen protestanten en katholieken verklaren zijn het godsbeeld en de aard van de soteriologie. In het rooms-katholicisme is het heil voor alle gelovigen die zich aan de kerkelijke regels en traditie houden relatief eenvoudig te verkrijgen, zij het dat bemiddeling of bijstand van de religieuze virtuozen daarbij helpt (Hak 2006). De leer van beloning en straf door een boekhoudende God op basis van hun gedrag is (orthodoxe) calvinisten vreemd. Hun God heeft de trekken van een alles beschikkende Almacht die de gelovigen in onzekerheid laat over hun heil, dat slechts voor een beperkte groep is weggelegd. Daarbij kunnen de gelovigen niets aan hun zaligheid toe- of afdoen. Protestanten hebben *grosso modo* een even grote behoefte als rooms-katholieken aan zekerheid omtrent het heil, maar in tegenstelling tot de laatsten krijgen protestanten pas zekerheid in het eindoordeel. Protestanten zullen zich dan ook eerder aansluiten bij een eindtijdbeweging. Immers, pas bij de wederkomst van Christus wordt protestanten hun status duidelijk: gered of verworpen. We verwachten dan ook *dat protestanten zich eerder bij zo'n beweging zullen aansluiten dan rooms-katholieken.*

(Protestantse) Christenen geloven meer of minder sterk in het idee van de wederkomst van Christus. Naarmate hun groepering zich meer heeft aangepast aan de culturele omgeving, een sterker *mainline* karakter heeft, zullen de leden minder sterk de eindtijd verwachten.⁷ Het merendeel van de leden van *mainline* protestantse kerken kan op andere wijzen in hun behoefte aan fysiek welzijn en sociale waardering voorzien. Bij de cultureel meer marginale (andere) groepen blijft over de jaren het millennialistisch vuur smeulen; daar hebben de eindtijdverwachtingen ook in het (dagelijks) leven een belangrijke plaats gekregen. Vaak heeft dit te maken met de traditie in bepaalde kerkelijke subgroepen (Barkun 1974).

Vanuit de rationele keuze–theorie geredeneerd kan worden gesteld dat sterke eindtijdverwachtingen bijdragen tot meer fysiek welzijn en sociale waardering. Immers het lidmaatschap van een groepering met gelijkgestemden versterkt de cohesie en reduceert daarmee de onzekerheid over de mogelijkheid dat het allemaal niet waar is en de nieuwe hemel en de nieuwe aarde een illusie zijn. Onzekerheidsreductie draagt bij tot fysiek welzijn. Daarnaast wordt in het contact met gelijkgestemden meer *gedragsbevestiging* verkregen en positief affect (= vergroting van het fysiek welzijn en sociale waardering). De kosten om naar een (millennialistische) groepering van gelijkgestemden over te gaan zijn relatief laag, terwijl de opbrengsten van zo'n stap hoog zijn. Bij de (andere) leden van de *mainline* kerken vinden zij minder gehoor voor hun millennialistische verwachtingen; die zullen hen eerder aan het twijfelen brengen. Vandaar dat zij juist bevestiging zullen zoeken bij groepen waar dergelijke verwachtingen verkondigd worden. We verwachten voor het christendom dat *het in de regel leden van gevestigde protestantse kerken zijn met een sterke eindtijdverwachting die lid worden van een eindtijdbeweging*.⁸

Potentiële rekruten zullen alleen dan lid worden wanneer zij de beweging als orthodox (christelijk) (h)erkennen. Immers ze zijn geen ketteren of nieuwlichters, en willen dat ook niet zijn. Mocht de eindtijdbeweging *qua* leer sterk afwijken van de traditionele boodschap dan zijn de kosten voor orthodoxe christenen die uitkijken naar de komst van Christus te hoog. Ze moeten dan delen van hun traditionele opvattingen opgeven voor andere die hun vreemd zijn. We verwachten dat, wil een eindtijdbeweging aantrekkelijk zijn voor deze groepering, *het (christelijke) orthodoxe karakter nadrukkelijk zal worden geadverteerd*.

Uiteraard moet niet alleen de boodschap orthodox zijn, maar de van God gezonden profeet moet dat ook zijn. Immers Jezus zelf heeft verkondigd dat de gelovigen zich moeten hoeden voor valse profeten (o.a. Matt. 7:13-23). Ook hier geldt weer dat anders de kosten om toe te treden te hoog zullen zijn. Bovendien

bezitten voorgangers in het protestantisme geen superieure *godsdiens*tige status –ze zijn geen religieuze virtuozen en bij sommige groeperingen wordt zelfs niet de eis van een academische theologische scholing gesteld. Daar kan in principe elke orthodoxe gelovige van onbesproken gedrag voorganger zijn, en dus ook een eigen beweging beginnen.

Blijken boodschap en boodschapper orthodox dan kunnen de volgelingen op grond van rationele overwegingen toetreden: immers er is sprake van vergroting van fysiek welzijn. Door de geregelde omgang met de leider en de beweging zal er niet alleen ook een versterking van het positief affect ontstaan ten opzichte van de andere leden, maar ook ten opzichte van de leider. Bij een mengeling van emotie en ratio wordt wel van charisma gesproken. Charismatisch leiderschap attendeert op het feit dat zo'n leiderschap de 'alledaagse heiligheid' of de traditie kan doorbreken.⁹ De aanhang volgt de leider vrijwillig en komt graag tegemoet aan diens eisen, ook als deze in de ogen van buitenstaanders extreem zijn *qua* tijd, energie, geld en goed, opgeven familie, enz. Juist deze kosten geven de volgelingen van de leider het gevoel dat ze goede volgelingen zijn. Hoe hoger deze kosten, hoe meer ze gedragsbevestiging van de relevante andere(n) krijgen. Tegelijkertijd geeft het hun ook meer status bij de overige groepsleden. We verwachten dan ook dat *de leden niet alleen geld en goed aan de beweging zullen schenken, maar ook het contact met verwanten die de leider niet volgen, zullen verbreken*.

Een onbedoeld, niet gewenst maar onvermijdelijk gevolg is wel dat er een groot verlies wordt geleden als de gedane investeringen geen vrucht dragen. Juist door het doen van investeringen wordt de hoop levend gehouden en juist daardoor zullen de leden er van worden weerhouden om al te licht de leider en de beweging de rug toe te keren.¹⁰

Ook de leiders van religieuze bewegingen laten zich drijven door de behoefte aan *fysiek welzijn* en *sociale waardering*. Ze willen daarin voorzien tegen de laagste kosten, gegeven hun perceptie van de mogelijkheden. Welzijn en sociale waardering worden bereikt door specifieke religieuze 'goederen' aan te bieden die door een specifieke clientèle wordt gewenst, en dat tegen een prijs die aantrekkelijk is. Zo nodig moeten leiders deze 'goederen' zelf (kunnen) produceren, en ook moeten ze weten met wie er eventueel moet worden geconcurrerd. De beste plaats om de specifieke religieuze vraag te leren kennen, is uiteraard een andere religieuze beweging. Hier leren leiders niet alleen hoe een godsdienstige beweging moet worden geleid, maar ook welke onvervulde religieuze behoeftes er bij mensen leven, en de prijs die dezen er voor wil betalen. We verwachten dan ook *dat leiders van eindtijdbewegingen in de regel in andere bewegingen hebben rondgekeken*.

Volgens Jansma (2000) schuilt het aantrekkelijke van chiliastische bewegingen in de acute heilsboodschap, maar daar ligt ook de achilleshiel. Want wat gebeurt er wanneer de nieuwe hemel en de nieuwe aarde niet komen (Talmon 1962; Zygmunt 1972)? Jansma (2000, 50) hierover:

Aanhangers kunnen zich van de beweging afwenden en er kunnen scheuringen ontstaan. Voorts zal het rekruteringsveld van de beweging kleiner worden, omdat potentiële leden worden afgeschrikt. Deze mogelijkheden kunnen zich voordoen, maar het komt evengoed voor dat de leiders en de aanhang, ondanks het niet in vervulling gaan van de profetie, zich nog sterker aan de beweging hechten. Veel hangt af van de creativiteit van de profeten, of zij in staat zijn het falen te herinterpreteren. Vaak zien we dan dat de beweging toch aan de profetie vasthoudt, maar dat er gezegd wordt dat uit een nieuwe openbaring blijkt dat het tijdstip waarop zij zou uitkomen niet juist was berekend en moet worden verschoven naar de toekomst. Ook kan worden gezegd dat de profetie wel is uitgekomen maar niet zichtbaar voor de gelovigen. Voorts kan de profeet ook de gelovigen verwijten dat zij niet zuiver genoeg waren om het goddelijk heil te verwerven en dat daarom God gedraald heeft met het uitvoeren van zijn plan.

Uitgaande van het leidende theoretische beginsel van deze bijdrage kiezen leiders die optie die, gegeven de omstandigheden (investeringen en gemaakte kosten) waarin ze verkeren, het meest oplevert en tot doelbereik leidt. *We verwachten dat de leider in het geval van falende profetieën probeert zijn geloofwaardigheid te behouden door de profetie te herinterpreteren, om zo zijn volgelingen aan de beweging te binden.*

Of dit lukt hangt onder andere samen met de wijze waarop de profetie is verwoord. Zo kan al vanaf het begin zijn gezegd dat uitstel mogelijk is wanneer de gelovigen niet sterk genoeg zijn in hun geloof. De profeet kan dan sommige volgelingen er van beschuldigen niet sterk genoeg te hebben geloofd en vervolgens op grond van een nieuwe openbaring de datum waarop de profetie in vervulling zal gaan naar de (nabije) toekomst verschuiven.

Wat betreft de volgelingen, ook zij zullen die optie kiezen die voor hen de minste kosten meebrengt. *We verwachten dan ook dat op grond van de gedane investering het merendeel de herinterpretatie van de falende profetie zal accepteren, en een gering deel dat niet zal doen.*

Wanneer de volgelingen van een eindtijdbeweging al vaker geconfronteerd werden met een falende profetie zullen zij een routine hebben ontwikkeld om daarmee om te gaan en zal het effect ervan op hen minder sterk zijn (Balch e.a. 2000). *Wanneer de volgelingen echter voor het eerst met een dergelijke falen worden geconfronteerd zal de reactie heftig zijn.*

In de volgende paragraaf worden nu eerst het *Efraïm Genootschap* besproken en de boodschap van de profeet Elia. Daarna wordt nagegaan in hoeverre de door ons uitgesproken verwachtingen steun vinden in het onderzoeksmateriaal over deze religieuze beweging.

3. Het Efraïm Genootschap, de profeet Elia en de bruid

3.1 Casus en toegankelijkheid

Het *Efraïm Genootschap*, geleid door Heinrich van Geene die zichzelf ziet als de *profeet Elia*, kwam enige jaren geleden in Nederland in de publiciteit, omdat deze had voorspeld dat de Bruidsgemeente van Christus eind 2001 naar de hemel zou worden gevoerd. Die voorspelling en het niet uitkomen ervan genereerden veel media-aandacht.

Deze beweging is, afgezien van de beschrijving door Kranenburg (2002) van de inhoud van de leer en van het zoeken naar de precieze eindtijddatum en een eerste verkenning door Hak (2007c) nog niet eerder onderwerp van diepgaande analyse geweest. Onze informatie over het *Efraïmgenootschap* is gebaseerd op de geschriften van de profeet en wat er op diens website wordt vermeld, en op uitspraken van de profeet en van de leden in de media. Tevens is geput uit diepte-interviews van journalisten met (ex-) leden en verwanten van leden, en zijn er (kranten)verslagen over rechtszaken geraadpleegd. Deze interviews en verslagen zijn op hun betrouwbaarheid getoetst. Nagegaan werd bij journalisten of het ging om letterlijke afschriften van op tape opgenomen gesprekken. Dat bleek inderdaad het geval te zijn en bovendien was er door de ondervraagden van de inhoud geen afstand genomen.

Uiteraard zijn wij ons er van bewust dat de media aan nieuwe religieuze bewegingen aandacht schenken wanneer ze nieuwswaarde hebben; de neiging tot selectieve en soms sensationele berichtgeving is steeds aanwezig (Beckford 1994; Jansma 2003). Kranenburg (2002, 2) wijst daar ook op bij het Efraïmgenootschap: *'I learned that the rumours in the newspapers and on television were either untrue or grossly exaggerated'*. Daarom hebben wij de inhoud van de diepte-interviews onderling vergeleken en vergeleken met de andere geschriften van de beweging en met grote behoedzaamheid gebruikt. Uiteraard hadden wij graag met leden van de beweging en met de profeet zelf gesproken, maar de vele verzoeken van onze kant om een onderhoud werden afgewezen. Slechts een keer werd een reactie gegeven, waarin de weigering tot een gesprek werd toegelicht. In deze e-brief (zie bijlage) van 10 juli 2009 wordt onder andere aangegeven:

'We hebben uw email ontvangen, gelezen en wij willen u niet zonder antwoord laten. Evenmin willen we u uitgebreid verslag doen van de teisteringen die men ons aandoet, maar wèl willen we even een tipje van de zwarte sluier oplichten. Als u zich een aantal dingen daarvan niet in kunt denken, dan komt dat omdat u zeker niet op de hoogte bent van wat er in Nederland zoal speelt.'

Uitgelegd wordt dat het Genootschap op een verschrikkelijke manier wordt behandeld door de rechtelijke macht, door het openbaar ministerie, door politiefunctionarissen, door de inspectie der belastingen en door de media:

'(...) eindeloos door de media (niet alleen door de linkse pers maar ook door zogenaamde gelovige kranten, die er maar op los blijven liegen over ons) en wie ze ook maar in kunnen schakelen om ons te pakken te nemen.'

Verder wordt gewezen op de processen die tegen het Genootschap worden gevoerd, af luisterpraktijken door de politie, inbraak en diefstal. De brief eindigt met:

'Ik zal hier nu mee stoppen. De lijst zou te lang worden als ik alles op zou noemen. Bovendien heb ik eigenlijk geen tijd voor deze dingen en is het verdriet daarover te erg. Ik hoop dat u enigszins kunt begrijpen dat we ons niet meer lenen voor interviews e.d. Dat we uiterst voorzichtig moeten zijn want werkelijk alles wordt in ons geval verdraaid, gelogen en dan tegen ons gebruikt, zonder dat we ooit een kans krijgen op enig recht. We hopen dat het u goed gaat en wensen u Gods zegen.'

Wij hebben gemeend dit antwoord te moeten respecteren en hebben derhalve geen pogingen meer gedaan. Dat houdt in dat het materiaal dat wij presenteren, vanwege het ontbreken van direct gespreksmateriaal met leden van de beweging, onvolledig is. In de media kwamen bijna uitsluitend ex-leden, die teleurgesteld waren omdat de profetie niet was uitgekomen, aan het woord. Wij hebben dat (overvloedige) materiaal van de ex-leden niet kunnen aanvullen met reacties van de leden. Hetgeen wij in totaal verzameld hebben, zo menen wij, is echter voldoende om het merendeel van de gestelde vragen te beantwoorden. We beschouwen ons pogen als een exploratieve studie met als doel een betere beschrijving en analyse te leveren en theorie te vormen.

3.2 Het Efraïm Genootschap en de eindtijd

In Nederland doen zich zo nu en dan uitbarstingen van messianistische verwachtingen voor. Nog niet zo lang geleden, eind oktober 2001, werd in de

media van een nieuwe eindtijdbeweging gewag gemaakt. De aanleiding tot het bericht was dat de dochter van de familie Zoomer uit Borne al enige weken niet naar school was gegaan. Gesuggereerd werd dat ze spijbelde omdat zij als aanhanger van de chiliastische beweging, het *Efraïm Genootschap*, de komende hemelvaart van Gods bruidsgemeente verwachtte. Dat was niet werkelijk de reden om thuis te blijven, maar wel was, zo meende zij, in het licht van de komende hemelvaart, het naar school gaan minder relevant geworden.

Zij en ook haar ouders waren aangesloten bij het *Efraïm Genootschap*. De naam Efraïm is niet toevallig gekozen. Die heeft betrekking op Efraïm, een zoon van Jozef. Deze zoon was in Egypte in ballingschap geboren, maar God had hem in de verdrukking gezegend en voorspoed gegeven. De naam is een duidelijke aanwijzing voor wat er met de gemeente van Jezus (het *Efraïm Genootschap*) in de jaren voorafgaande aan de hemelvaart, door de beweging geduid als de ‘zeven vette jaren’, zal gebeuren (zie hierna).

Ook kinderen van een ander gezin in Borne bleven wel eens van school weg om naar bijeenkomsten van deze groep te gaan. De woordvoerder van het genootschap en zoon van de profeet, Matthew van Geene, verklaarde echter dat het de ouders waren die beslisten hun kinderen thuis te houden, zonder enige aandrang van het genootschap (LC 31/10-01).¹¹ In de media circuleerde al snel een datum, 21 november 2001, waarop de hemelvaart zou gebeuren. Berichten over mogelijke collectieve zelfmoord werden door de leiding terecht als onzin afgedaan, immers zelfmoord is in de opvatting van deze beweging zonde (LC 31/10-01). Wat die hemelvaart zelf betrof, er was sprake van een opstijging ten hemel, met kleren en al. De gelovigen zouden dan een lichaam krijgen dat in de klasse van engelen viel (NR 46). Het was Jezus die bepaalde wie wel en niet tot de uitverkorenen behoorde.

Mag het zo zijn dat het Genootschap pas in 2001 in de media aandacht werd geschonken, de voorspellingen van de profeet Van Geene dateren al van veel vroeger (zie bijvoorbeeld *Gods tijden geopenbaard* 1996, 128). In 2001 zo voorspelde de profeet, is de periode van de zeven vette jaren afgelopen en breekt de periode van de zeven magere jaren aan. Dat is de tijd van de Antichrist. ‘Een gruwelijker tijd dan ooit is geweest. (...) De niet te beschrijven pijnigingen en verschrikkingen die God in het boek Openbaring heeft laten optekenen, gaan plaatsvinden (Gij mensenkind 2000, 164, 185 e.v.). Als voorbeeld van een verschrikking wordt door hem gewezen op de aanslag in New York. Hij wist onmiddellijk na de vernietiging van de *Twin Towers* dat de wederkomst op handen was. ‘Amerika, Amerika, ik zal u laten zweten, u blakeren en in diepe rouw onderdompelen’, had God hem ingefluisterd (Trouw 21/11-06). Miljoenen mensen zullen dan de dood vinden, en in Nederland zullen honderdduizen-

den hun baan verliezen. *‘Mozes komt op aarde, eigenlijk is hij er al, maar daar kan ik nu nog niets van zeggen. Met Elia, met mij dus, gaat hij gerichten geven. We zullen samen plagen moeten aankondigen (De Telegraaf 01/12-01). Die ramp van de Twin Towers paste wonderwel in een eerder gedane voorspelling: ‘Lees maar op de website. Daar haal ik een stukje aan uit een boek dat ik twee jaar geleden heb geschreven. Daar stond al waarom God twee jaar na 11 september 1999 moest optreden’ (NR 46).*

Hij, als Elia – een van de twee eindgetuigen van Openbaringen 11, 3-12, die weet wanneer de grote dag des Heren komt – heeft, behalve het met de andere eindgetuige, Mozes, aankondigen van plagen, nog een belangrijke taak te vervullen, namelijk het verzamelen van de stammen van Israel uit de volkeren opdat uit die stammen Gods bruid zal worden geselecteerd. Tot het einde van 2001 heeft Elia, de profeet van Geene, hiervoor de tijd van God gekregen. Wie tot de volkeren behoren waaruit de bruid wordt gerekruteerd, wordt door de profeet duidelijk gemaakt aan de hand van de vorm van 12 verschillende landen van Europa. Die landen, sterk gestileerd getekend, lijken op lichaamsdelen en samengevoegd stellen zij de dansende David voor die de twaalf stammen symboliseert. Alleen uit deze twaalf volkeren kan de bruid worden gekozen. De bruid zal deel uitmaken van de Godheid. Volgens de profeet werd hem dat door God als volgt geopenbaard: *‘(...) Ik verlang intens naar een viereinig God, een Goddelijke viereenheid, met Mijn bruid erbij’ (Gij mensenkind 2000, 129).*

Eind 2001 zal de bruid door Jezus worden gehaald, maar de profeet gaat dan niet mee. De voorspelde gruweltijd van de Antichrist, waarin normloosheid, gewelddadigheid, wetteloosheid en anarchie heersen, maakt hij voor een deel mee. In 2004, tijdens hun verkondiging van de eindtijdboodschap zullen de twee getuigen exact drie-en-een-half jaar na eind 2001 worden omgebracht:

(...) en hun lichamen zullen drie dagen op straat liggen om dan op te varen naar de hemel: ‘Met Mozes zal ik God op aarde blijven vertegenwoordigen. En geloof me het wordt er straks hier niet leuker op. Er wacht jullie als ongelovigen en mij als de profeet een hel. Hagelstenen van wel dertig kilo dalen op ons neer en door atoomexplosies zullen je ogen uit je kassen branden. (...) satan zal op aarde worden geworpen en er heersen. Hij geeft zijn macht aan de antichrist, ik weet nu al wie dit is. Maar dan keert de bruid terug naar de wereld om het hier allemaal weer op te bouwen. Het duizendjarige Vrederijk zal een feit zijn. Het lam zal weer naast de leeuw liggen. (De Telegraaf 01/12-01; zie ook Gij mensenkind 2000).

Het *Genootschap* kreeg in 1996/97 duidelijke contouren en vestigde zich op een industrieterrein in Heinenoord in de Hoeksche Waard.¹² Er werden samenkomsten gehouden in Duitsland en België, en ook in Lunteren. Verder hield het genootschap zich relatief afzijdig van ‘de wereld’: tv werd niet gekeken en kranten werden niet gelezen. Hoewel de computer beschouwd werd als een apparaat van de duivel (NR 46/01), beschikte het genootschap al in de begintijd over een informatieve eigen website. De beweging telde toen ruim honderd – sommigen zeggen 150 – leden. Wel merkte Geene op: *‘Het is verbijsterend dat zo weinig christenen de Bijbel geloven. Er staat toch duidelijk dat God in het laatst der dagen een profeet zal sturen’* (FD 21/11-01).

4. De verwachtingen getoetst

4.1 *Profeet en profetie*

Wat betreft het leiderschap stelden we dat de profeet als van God gezonden moet kunnen worden gezien door de potentiële leden. Van Geene zei over een profetische gave te beschikken, en hij kreeg volgens eigen zeggen al sinds 1989 voorzeggingen (NR 01/46). Een voorzegging is niet identiek aan een voorspelling. Waarzeggers voorspellen, maar profeten voorzeggen of geven door aldus Van Geene. Hij voorzegde dat twee jaar na 11 september 1999 God zou optreden. Eerder al, in 1989, had hij aangekondigd dat *‘de wereld zou veranderen (...) Prompt viel de muur in Berlijn. Ik voorspelde ook de ineenstorting van de Sovjet Unie’* (AD 22/11-01). Zoals gezegd is hij ervan overtuigd geraakt de *profeet Elia* te zijn. Van Elia is bekend dat hij terug komt *‘voordat de grote en geduchte dag des Heren komt’* (Mal.: 5-6; Matt. 17:11) en dat hij, Elia, weet wanneer dat zal zijn. Hij beschouwt zich (zolang de tweede profeet, Mozes, nog niet is geïdentificeerd) als de enige profeet door welke God spreekt. Hij begon vanaf midden jaren ’90 de boodschap te verkondigen dat de wegvoering van de bruid in 2001 zou geschieden, dat daarna zeven magere jaren zouden komen, waarna vervolgens het paradijs zou aanbreken. Voor zijn volgelingen was het door God gezonden zijn van de profeet overduidelijk.

Ook voor de verwachting *dat de boodschap door de volgelingen als orthodox wordt geduid*, wordt steun gevonden. In een persverklaring die naar aanleiding van de vele geruchten in 2001 werd uitgegeven werd op het orthodoxe karakter nadrukkelijk gewezen:

‘Wij zijn een Christelijk genootschap en hebben onze Here Jezus Christus liefboven alles. Wij geloven dat de Here Jezus voor onze zonden aan het kruis is gestorven en dat Hij

weer is opgestaan. Dat Hij ten Hemel is gevaren, uitermate is verhoogd, en dat Hij zit aan de rechterhand van God de Vader. Wij geloven in de Bijbel als Gods heilige woord. Wij geloven dat wij inderdaad in de eindtijd leven. Dit aan de hand van de geheimenissen die de Heer heeft geopenbaard. Iedereen heeft gehoord van de antichrist (alleen in de bijbel genoemd). Iedereen heeft van 666 gehoord (alleen in de bijbel genoemd). Iedere Christen weet dat de Heer Jezus terugkomt en dat de bruid wordt opgenomen en ieder Christen gelooft daar in' (uit: Persbericht van het Efraïm Genootschap aan DvhN 16/11-01).

Nog een ander citaat waaruit blijkt dat de *Efraïm Beweging* zich nadrukkelijk afficheerde als een orthodox christelijke groepering:

'Om misverstanden uit te sluiten laten we u eerst weten wie we niet zijn en waar we niet voor staan! We zijn zeker geen sekte! En we wijken op geen enkele manier af van het geloof in de Enige God, de Vader van Jezus Christus, zoals Hij in Zijn woord, de Bijbel, laat weten' (www.prophetelijah.org 12/03-07).¹³

Niet alleen verwachtten we dat de profeet een orthodoxe boodschap zou verkondigen maar ook dat hij in andere bewegingen zou hebben rondgekeken om ervaring op te doen. Ook hiervoor wordt enige steun gevonden. Zo was Van Geene (1936), verkoper van spaarbrieven en hypotheek, van huis uit niet meelevend rooms-katholiek. In de jaren tachtig van de vorige eeuw zou hij in een persoonlijke crisis zijn geraakt door echtscheiding. Hij kwam in de gereformeerde kerk en later in de pinksterbeweging terecht. Embrechts, een voorganger in een pinkstergemeente, meldde dat Van Geene *'wat in zijn kringen (= pinkstergemeente) heeft rondgekerkt voordat hij voor zichzelf begon'* (Trouw 10/12-01).¹⁴

4.2 Rekrutering en commitment

De familie Jonker kreeg door een zakenrelatie in een gesprek over het geloof de boeken van Van Geene toegereikt. Hij sloot zich als eerste aan, en zijn gezin volgde in 2001 (LC 17/11-01). Zo verloopt het rekruteringsproces vaak. Potentiële leden krijgen informatie over de beweging, net als dat meestal bij bekering het geval is, via persoonlijke netwerken (Hak 2007a). Zo'n netwerk kan worden gezien als een verzameling formele en informele relaties met anderen, zoals de partner(s), kinderen, verwanten, vrienden, collega's, mede-kerkleden. Ook relaties met bedrijven en instellingen maken er deel van uit, terwijl de overheid met zijn voorschriften en wetten altijd op de achtergrond een rol speelt. Op grond van wat bij andere religieuze bewegingen geldt, ne-

men wij aan dat ook bij de leden van het Genootschap de rekrutering via persoonlijke netwerken van familie, vrienden en collega's zal zijn gebeurd.

We stelden dat wanneer de boodschap en het leiderschap door de volgelingen als orthodox werden geduid zij op grond van rationele en emotionele overwegingen konden toetreden. We spraken van charismatisch leiderschap. We verwachtten dat de leden de band met verwanten die geen lid waren zouden verbreken. En voorts verwachtten we dat ze geld en goed zouden geven.

Wat betreft de orthodoxie wijzen we op de voorgaande citaten waarin Van Geene er op wijst dat er volstrekt van uit de bijbel wordt geredeneerd en ook de wegvoering van de gemeente, aangeduid als de bruid, duidt als onderdeel van het bijbels getuigenis. De term bruid komt op verscheidene plaatsen in de bijbel voor en verwijst in de Openbaringen naar de wederkomst van Christus.¹⁵ Potentiële leden van orthodoxe huize kunnen belangrijke delen van hun godsdienstig kapitaal behouden en raken dat niet kwijt als ze *Elia* volgen. Ze hoeven geen extra kosten te maken voor een overstap naar de beweging. Hoe moeten in dit licht nu de aspecten waarmee het Genootschap afwijkt van het orthodoxe christendom, als 'de viereenige God' en het via geografische vormen van landen selecteren van de volkeren die tot het huis van Israel behoren en daarmee de rekruteringsgrond voor Gods bruid vormen, gewogen worden? Het kan zijn dat daardoor de kosten voor sommigen verhoogd zijn, maar waarschijnlijker is het dat deze aspecten gemakkelijk als een correcte uitleg van passages uit de Openbaringen konden worden opgevat.

Wat betreft de rekrutering spraken we de verwachting uit dat het vooral leden van *mainline* (protestantse) kerken zouden zijn die lid zouden worden, en niet degenen die al lid waren van een groep waarin de eindtijdverwachtingen een belangrijke plaats innemen. Voor deze verwachting hebben we weinig cijfermatige ondersteuning gevonden, gezien de geslotenheid van de groepering en de weigering tot contact. Toch zijn er wel enige gevallen bekend. We noemen het echtpaar Van der Meer uit Grijpskerk. Dat was meelevend synodaal gereformeerd (*DvhN* 17/11-04). Ook het echtpaar Jonker (man 47, vrouw 44, en de kinderen 12 en 7) uit Ureterp waren synodaal gereformeerd, zij het weinig meelevend. Uit Lemmer hebben zich een moeder (veertiger) en haar tienerdochter aangesloten. De moeder, van huis uit synodaal gereformeerd, was eerder al Nederlands hervormd geworden. Ze was een 'zoeker' en vond vervolgens aansluiting bij een pinkstergemeente, en nog weer later werd ze baptist. Moeder en dochter hebben zich toen ook over laten dopen (*FD* 12/11-02). Van de familie Zoomer geldt dat zij eerder bij de baptisten en pinkstergemeenten waren aangesloten.

Er is bij de aanhang van het *Efraïm Genootschap* overduidelijk sprake van het verbreken van familiebanden. De leden van het *Efraïm Genootschap* moesten in het begin hun verwanten over hun doen en laten in het ongewisse laten (FD 12/11-02), daarmee werden deze familieleden relatieve buitenstaanders, en maakte deze scheiding de groepsleden tot binnenstaanders. De echtgenoot en vader van twee groepsleden hierover:

‘Avond aan avond zat Anneke hier in huis met dat rode boekje van Van Geene en de bijbel. Ging ze na of wat hij beweerde klopte. Ze raakte er meer en meer door beïnvloed. Ik ben zelf lid van de Hervormde Gemeente in Lemmer. Aukje, die toen vijftien jaar was, volgde haar moeder een jaar later. Met volle overgave stortte zij zich ook op het volgen van Van Geene (...) In het begin bezocht Anneke de diensten eenmaal per twee weken. „Ik bracht haar zelf met de auto naar dat clubje van Van Geene, toen nog in Lunteren. Ze zei dat ik nooit mocht vertellen waar ik haar precies had afgezet. Achterafgezien was dat al het eerste teken dat het allemaal niet klopte en dat ik de politie had moeten waarschuwen.” Later ging zijn vrouw wekelijks en zelfs vaak de hele zaterdag en de zondag naar het kantoor van de gemeenschap. Ze reed onder meer mee met de familie Jonker uit Ureterp, die zich ook bij Van Geene hadden aangesloten’ (Born, 2002).

Op een later tijdstip moesten volgelingen de banden met hun verwanten helemaal verbreken. De genoemde inwoners van Lemmer weigerden naar huis te komen om van hun vader/grootvader afscheid te nemen toen hij op sterven lag. Ook werden leden gedwongen om van elkaar te scheiden; wat overigens lang niet altijd lukte:

‘Volgens Van Geene was ik ‘slecht’ en daarom zou Leo van me weg moeten. Op een dag kreeg Leo een telefoontje van Van Geene en die vroeg hem: ‘Ben je al gescheiden?’ Mijn man zei: ‘Je bent niet goed wijs’. Toen hebben we een vreselijke brief gehad waarin we vervloekt werden. Dat was ook de reden dat we zo lang zijn gebleven; bang om vervloekt te worden. Maar we leven nog en het gaat ons beter dan ooit, al heb ik door die periode nog steeds last van mijn bloeddruk. Wat ik het allerergste vind, is niet alleen dat we hem al ons geld hebben gegeven, maar dat we op Van Geenes aandringen voor ‘de opname’ al onze trouwfoto’s hebben weggegooid. Die zouden instaan tussen God en ons’ (Kieft 2006).

Ook het echtpaar uit Zuidhorn verbrak de banden met hun kinderen. Een zoon zegt hierover:

‘In juni 2002 hebben mijn ouders de banden met ons definitief verbroken. Ik was op m’n werk, toen m’n vrouw door de telefoon vertelde dat er een brief was bezorgd met die strekking. Ze legden bij die gelegenheid uit dat alle familiebanden wel móesten worden verbroken om bij de bruid van Christus te behoren’ (Bijlsma 2004).

Van Geene stelde dat dit noodzakelijk was omdat:

‘Als de duivel de kans krijgt zal hij die familie zeker gebruiken om u bij uw hemelse Bruidegom weg te houden.’ Maar tegelijkertijd zei hij: ‘Ik heb nooit iets opgelegd. Ik zeg alleen: dit wil de Here Jezus. De conclusie om zich bij ons aan te sluiten, maken de mensen zelf. Het is hun eigen vrije wil.’ (NR 46/01).

Van Geene wees hier op Lukas 14: 26 waarin wordt gesteld dat je je ouders en kinderen moet haten, wil je Zijn discipel zijn (FD 20/11-01).

Al snel blijkt dat de leden van de groep ook hun bezittingen te gelde maken om de opbrengst aan de beweging te geven. Volgens de zakelijke leider, zoon Matthew, geven de volgelingen vrijwillig (*Telegraaf* 01/12-01), graag en veel. Mocht het einde der tijden niet aanbreken, dan hoeven de leden niet van armoede om te komen:

‘Voor mij is dat geen probleem, ik geloof ten stelligste dat de ‘opname’ gebeurt. Maar mochten we ons vergissen dan zegt de christelijke naastenliefde dat we natuurlijk zorgen dat niemand in een gat valt, ook financieel niet’ (LC 02/11-01).

Of alle volgeling dat ook zo zagen, mag betwijfeld worden. Halverwege 2001 – een halfjaar voor de opname – gaf iemand zijn bloemenbedrijf op voor *Efraïm*. ‘Ik stond onder druk’, zegt hij. ‘Deed ik het niet, dan kon ik het bij de opname wel vergeten.’ Hij leverde al zijn geld in, tonnen euro’s. Ook anderen brachten offers. Een aannemer deed zijn bouwbedrijf voor een vriendelijke prijs over aan een werknemer, verkocht zijn huis tot aan het laatste schoteltje en betrok een vakantiebungalow. Een echtpaar nam een volledige hypotheek op hun huis om de opbrengst aan de beweging te schenken. Niet iedereen verkocht of verliet bedrijf of huis. Volgelingen Verhoef hield haar huurhuis aan, ‘(...) niet omdat ik de profetie niet geloofde, maar omdat ik bang was dat God me niet waardig zou vinden bij de Bruid te horen’ Kees Jan (achternaam niet vermeld), een getrouwde politieagent met vijf kinderen heeft zijn huis niet verkocht en ook zijn baan niet opgezegd (NR 46). Trouwens, ook de zoon van de profeet deed dat niet. Het echtpaar Van der Meer uit Zuidhorn wilde hun spullen aan de kinderen geven:

‘In november 2001 moesten mijn broer, mijn zus en ik bij mijn ouders komen in hun appartement in Zwolle. Dat was een emotioneel samenzijn, waarbij vader en moeder de erfenis alvast onder ons verdeelden. Wij kregen al hun sieraden. Mijn vader was er zo van overtuigd dat hij ten hemel zou varen dat hij zijn auto op mijn naam wilde zetten’ (Bijlsma 2004).

Moeder en dochter uit Lemmer deden uiteraard ook aan het schenken mee:

Ze begonnen spullen weg te doen. Anneke had een hele mooie verzameling van klederdracht. Die liet ze verkopen door iemand van het Efraïm Genootschap. Ook vernietigden ze zélf hun jeugdfoto’s. Onvervangbaar materiaal. Anneke ruimde steeds meer spullen op van vroeger. Allemaal dingen om te laten zien dat ze wilde breken met het verleden. Dat ze niet aan materiële goederen hing en dat het was om zich voor te bereiden op de komst van Christus’ (Born, 2002).

Van Geene heeft in een verweer bij de rechtbank gezegd dat alle schenkingen vrijwillig gebeurden, anders dan in de media werd gesuggereerd: *‘Allemaal bewust gelogen. Ik heb altijd gezegd: Je moet gewoon doorgaan met leven.’* (RD 02/07-05). Een bloemist, Sjaak Pietersen (schuilnaam) uit Nieuwkoop, die zijn zaak en huis had verkocht en al zijn geld, 320.000 euro, aan Van Geene had gegeven, en ondertussen heel veel spijt had gekregen, kreeg van de rechter maar gedeeltelijk gelijk. Zijn boekhouder had Pietersen vaak gewaar-schuw, maar hij was niet van zijn voornemen af te brengen (RD 02/07-05). Van Geene:

‘Pietersen leefde in grote ruzie met zijn familie. Hij noemde ze een maffiabende. Hij werd uit de zaak gewerkt en eiste zijn geld. Hij heeft dat vrijwillig aan Efraïm gegeven. Ik wilde het eigenlijk niet eens hebben, want hij gaf het met een kwaad hart. Maar Pietersen betaalde gewoon zelfrekeningen, bijvoorbeeld voor het vertalen van boeken of het versturen van brochures. Hij zei: Ik heb het van de Heer gekregen en wil het aan de Heer teruggeven.’ Aldus van Geene tijdens een van de zittingen van de rechtbank (RD 02/07-05).

We mogen concluderen dat voor de verwachtingen aangaande het geven van geld en goed en het verbreken met de naaste verwanten voldoende steun is gevonden.

5. Leider, leden en falende profetie¹⁶

5.1 *Reacties van de profeet*

Volgens onze verwachtingen zal de leider in het geval van falende profetieën zijn geloofwaardigheid willen behouden door het aanwenden van een aantal strategieën. Hij zal de profetie herinterpreteren, hij kan sommige volgelingen er van beschuldigen niet sterk genoeg te hebben geloofd, en op grond van een nieuwe openbaring de datum waarop de profetie zich zal voltrekken, verschuiven. We zien ze alle bij Van Geene optreden. Opgemerkt moet nog worden dat de voorspelling niet in eerste instantie de eindtijd betrof, die zou pas in 2008 zich voltrekken, maar de wegvoering van de bruid. Zoon Matthew gaf dat ook aan in een gesprek met een verslaggever. Conform de voorspelling van de profeet, vermeldde hij dat de wereld niet op 21 november 2001 zou vergaan, maar wel dat Jezus nog dat jaar zijn bruid kwam halen (*DvhN* 21/11-01), en verder zei de profeet zelf:

‘Theoretisch zouden we vandaag nog opgenomen kunnen worden,’ zucht profeet Van Geene ‘Maar we moeten nog even wachten. Zo rond eind november zal het zover zijn. Degenen die achterblijven gaan zeven jaar lang de meest afschuwelijke dagen meemaken. Maar de wereld draait wel door. Het is dus niet het einde van het bestaan, al zullen slechts weinig mensen in leven blijven. Laten we zeggen dat vijf van de zes miljard mensen op aarde zullen sterven.’ (NR 46/2001).

Over het wegvoeren circuleerden binnen het Genootschap een aantal data, 21 november werd genoemd (*FD* 21/11-01), en een ander, ondertussen ex-lid, noemde 14 en 20 november (*Trouw* 21/11-01). De familie Zoomer vertelt dat na het echec van 21 november de eerste januari 2002 nog door Van Geene werd genoemd (*Trouw* 21/11-07). Begin december weet Van Geene nog dat eind december 2001 de volgelingen van de profeet de aarde zullen verruilen voor de hemel. *‘De aarde en haar achterblijvers wacht dan een afschuwelijke tijd. Zeven jaren lang. Slechts weinigen zullen overleven. Moord en verschrikking gaan heersen’*, aldus Van Geene (*De Telegraaf* 01/12-01).

Van Geene ontkent dat hij zich heeft vastgelegd op een datum: *‘De tijd is heel kort. Dat is alles wat ik zeg’* (*FD* 21/11-01). Opvallend is dat er bij degenen die verwachten weggevoerd te worden van een chiliastische ‘koortsroes’ weinig viel te bespeuren. Desgevraagd zei een (ex-)lid op de vraag wat ze 21 november deden: *‘Spelletjes (...) want we hadden geen televisie meer, dat mocht niet van Van Geene. En daarna gewoon naar bed, ik dacht ik zie het wel.’* (*Trouw* 21/11-06).

Het uitblijven van de komst van Jezus werd door Van Geene geweten aan het nog niet zuiver genoeg zijn van de gemeente. Dit werd ook door ex-leden geconstateerd. In een interview in *Trouw* zegt een ex-lid: *‘De bruid was volgens Van Geene niet rein genoeg, daarom kon God haar nog niet gebruiken. Het gevolg was dat mensen zich schuldig voelden en daarmee werd de afhankelijkheid van Van Geene alleen maar groter (Trouw 21/11-06 2009).*

Ondanks de falende profetie ten aanzien van het wegvoeren blijft Van Geene overtuigd van de juistheid van zijn boodschap: *‘Uit alles wat ik van de Heer geopenbaard heb gekregen, blijkt dat de Heer op schema ligt’* (www.prophetelijah.org). Of Van Geene kan uitleggen waarom de opname niet doorging? *‘Iedere gelovige weet dat de Heer komt om Zijn bruid te halen. Hij stelt een tijd. Maar als mensen niet goed genoeg zijn, stelt God de opname uit. Bovendien is de bruid nog niet vol. Er moeten nog mensen bijkomen.’* Ook op de website van het Genootschap wordt op het uitblijven uitvoerig ingegaan:

‘Dat de bruid niet klaar en/of niet voltallig is, is zeker niet de schuld van hen die wèl gehoor hebben gegeven aan de oproep van God de Vader. Nog minder de schuld van de profet. En vanzelfsprekend in het geheel niet de schuld van de Heer. Maar volledig de schuld van de ‘gelovigen’ en Israëlieten die tegenstanders van God, hen die valse goden aanbidden, toelaten in hun land en expres leugens verzinnen omdat ze voor Jezus Christus niet over hebben wat nodig is om bij Zijn bruid te zijn. En nog veel schuldiger zijn zij die anderen het (hebben) ontraden, of zelfs hen er van (hebben) weerhouden om tot de bruid van Jezus Christus toe te treden. Zij, in de ergste vorm en mate, zijn er de oorzaak van, dat Jezus Christus Zijn bruid niet kon komen halen op de tijd die Hij Zich had gesteld.’ Maar zo wordt ook aangegeven het uitblijven van de Bruidegom zal zeker niet lang zal zijn.’

De schuld van het falen ligt bij hen die niet of niet voldoende in de boodschap geloven en bij de openlijke tegenstanders, maar de plannen van God zijn niet gewijzigd zo geeft de profet aan.

5.2 *Reacties van de volgelingen*

Ook ten aanzien van het gedrag van de volgelingen formuleerden we een aantal verwachtingen: het merendeel zou bij de beweging blijven, anderen zouden de beweging verlaten. De zoon van het echtpaar Van der Meer vertelde over de teleurstelling van zijn ouders over het uitblijven van de bruid. Ze traden niet uit:

‘Toen de beruchte jaarwisseling van 2001 op 2002 achter de rug was en er niets was gebeurd, belde ik op om m'n ouders een gezegend Nieuwjaar te wensen. Moeder was erg teleurgesteld dat de voorspelling niet was uitgekomen. Vader deed het voorkomen dat hij het zo erg niet vond. Volgens hem waren de sekteleiden nog niet rijp bevonden voor de opname ten hemel. Na het familiesamenzijn in 2001 in Zwolle kwamen mijn ouders nog tweemaal bij ons op bezoek. Hij schetste het perspectief dat ik me op den duur zou moeten laten vermoorden om uit de handen van het beest (lees: de duivel) te blijven’ (Bijlsma 2004).

Het uitstel van de einddatum vormde ook geen breekpunt voor een ander echtpaar (man 73 en vrouw 59), het bleef nog drie jaar in de beweging. De vrouw hierover:

We dachten eerst: hij heeft zich verrekend. We waren zo in de ban van Van Geene dat we het geloofden als hij zei: ‘Nu is de eindtijd echt naderbij’ of ‘God komt toch iets later’. Eigenlijk vond Els van Ree het helemaal niet zo erg dat die einddatum maar niet aanbrak. ‘Ik was wel opgelucht. Stel dat je leven zomaar ineens is afgelopen. Ik wilde nog wel even door.’ (Kieft 2006).

Iemand die ondanks het uitblijven toch bleef geloven maar werd gedwongen om uit te treden verhaalt:

‘Een verschrikkelijke, neerslachtige tijd’, zegt Rob Koning (schuilnaam), een 59-jarig alleenstaand ex-sektelid die vijf jaar geleden zijn huis en bedrijf verkocht en het contact met zijn familie verbrak (‘Ik had alleen mijn autootje nog’). Het oprakelen van die periode doet hem pijn, zegt hij. ‘Je wacht, maar de Heer komt niet. De spanning in de groep werd steeds groter. Maar je blijft er toch in geloven. Ik was nu eenmaal gevangen in de leugens van die man.’ Van Geene had zich ingedekt door te zeggen dat we er nog niet klaar voor waren. Op een gegeven moment heb ik hem ter verantwoording geroepen: ‘Hoe zit dat nou met die opname?’ Vier uur lang heeft hij me vervloekt en op me gescholden, Toen heeft hij me eruit gegooid. En dat is een genade geweest, want uit me zelf was ik er nooit uit gegaan. (...) Ik had helemaal niets en niemand meer. Ik wist wel dat God er nog was, maar ik ervoer Hem niet. Pas na een tijd ben ik gaan ontdekken dat Van Geene niet voor God werkte, maar voor de onderwereld. God heeft mij nooit in de steek gelaten (...) Alleen door diepe dalen word je gekneed en gevormd (Kieft 2006).

Voor hem staat het als een paal boven water dat de profeet Elia op aarde is geweest. *‘Het was alleen niet Van Geene.’ (Kieft 2006).* Andere leden vertrokken

direct. Han van der Berg (schuilnaam): *'We zijn er meteen weggegaan. Het was een rottijd; maar het is nu voorbij.'* (Kieft 2006).

We spraken de verwachting uit dat de meerderheid zou blijven, gezien de investeringen en de creatieve herinterpretatie van de profeet. Of dit zo is valt moeilijk vast te stellen gezien de geslotenheid van de beweging, maar verondersteld mag worden dat het de teleurgestelden zijn geweest die het meest spraakmakend waren en in de media aandacht kregen, maar dat anderen gewoon zijn gebleven. Of die laatste groep ook een meerderheid vormt, is niet zeker. Uit de spaarzame berichten uit de dagbladen kan worden opgemaakt, dat een aanzienlijk aantal de beweging heeft verlaten. Van Kranenburg meent dat *'The absence of the rapture did not deal a fatal blow to the movement: its members have stayed on'* (2002, 8). Maar ook hij geeft geen aantallen. Wel is zeker dat de beweging in 2006 naar schatting nog enkele tientallen leden telde, onder wie ook een aantal kinderen.

We spraken ook de verwachting uit dat de reacties op het niet wegvooien van de bruid heftig zou zijn, omdat de volgelingen nog niet eerder met een falende profetie waren geconfronteerd. Er is bij sommige ex-leden grote verbittering te constateren en van hen zijn er verschillende tot uitgesproken tegenstanders van de profeet geworden. Er worden processen gevoerd, er worden schadeclaims ingediend. Degenen die blijven geloven in de profeet hullen zich in stilzwijgen, verbreken *alle* contact met de buitenwereld die als uitermate verdorven wordt gezien. Op de behandeling door overheden, ex-leden, de media wordt met grote afschuw gereageerd. Deze behandeling wordt geïnterpreteerd als onderdeel van de magere jaren, waarin de Antichrist heerst. Beide groepen hebben veel geïnvesteerd en pogen hun investeringen te behouden.

6. Conclusie en discussie

Als uitgangspunt van onze bijdrage gold de constatering dat het denken over het einde der tijden een algemeen menselijk verschijnsel is, van alle tijden en van alle plaatsen. Vervolgens werd gesteld dat gegeven de aard van de soteriologie en het godsbeeld protestanten eerder onder de bekoring van zo'n boodschap zouden geraken dan rooms-katholieken. Wel veronderstelden we dat er binnen het protestantisme wat betreft de eindtijdverwachting grote verschillen naar aard en intensiteit zouden bestaan. Uit de *mainline* kerken zou, zo verwachtten wij, het merendeel van de aanhang, maar toch een beperkte groep, worden gerekruteerd. Daarover kon, gezien onze data, echter geen duidelijke

uitspraak worden gedaan. Uit de evangelikale kerken, zo lijkt het, maar ook hier zijn onze gegevens niet volledig, heeft zich slechts een heel klein aantal bij het *Efraïm Genootschap* aangesloten. Wij vermoeden dat uit deze kerken alleen religieuze *switchers* zullen worden gerekruteerd, maar dit zal door nieuw onderzoek bevestigd moeten worden.

Verwacht werd dat potentiële rekruten zich alleen dan zouden aansluiten bij een eindtijdbeweging wanneer ze overtuigd waren van het rechtzinnige karakter van de boodschap en van de authenticiteit van de leider. Deze verwachting vond steun in ons onderzoeksmateriaal. De leider heeft een charismatische invloed op de volgelingen. Ons vermoeden dat de volgelingen daarom bereid zouden zijn geld en goed over te dragen aan de gemeenschap waarvan men lid is geworden, werd bevestigd. Datzelfde geldt voor de uitspraak over het breken van de banden met de naaste verwanten die zich niet aansloten. De verwachte reacties van de profeet op het falen van de profetie (herinterpretatie van de profetie, verschuiven van de einddatum, de schuld voor het niet uitkomen leggen bij de gelovigen, omdat hun geloof niet zuiver genoeg zou zijn geweest, en bij de vijandige omgeving) en van de leden (vasthouden aan de profetie en zich afzonderen van de wereld of radicaal breken met de beweging) vonden steun in het onderzoeksmateriaal. Of het merendeel van de aanhangers na het niet uitkomen van de profetie bij de beweging bleef, kan op grond van onze gegevens niet met zekerheid worden gezegd.

De verwachtingen over het gedrag van de leden en de leider van de religieuze beweging waren gebaseerd op een micro-economische theorie, i.c. de rationele keuze-theorie. Uitgangspunten hierbij waren de aannames dat mensen bepaalde *finale* doelen hebben en dat ze deze doelen door doelgericht, rationeel handelen willen bereiken tegen – in hun perceptie – de geringste kosten. Zowel het opzetten van als het zich aansluiten bij de eindtijdbeweging werd als een *instrumenteel* doel gezien, bedoeld om uiteindelijk meer fysiek welzijn en meer sociaal welzijn te verkrijgen. Kosten waren onder meer het opgeven van geld, goed en familie bij het zich voorbereiden op het eindgericht, en het strikt in acht nemen van de geboden van de leider.

Potentiële leden komen in de regel via hun persoonlijke netwerk in contact met leden van een eindtijdbeweging en de daarbinnen heersende opvattingen. Naarmate de contacten met dergelijke leden langer (gaan) duren, en dezen tot de ‘relevante anderen’ (gaan) behoren neemt de kans op toetreding tot zo’n beweging toe en worden de potentiële leden steeds sterker in het netwerk van de beweging ingevlochten (Hak 2007a). Een beweging als het *Efraïm Genootschap* kan worden gezien als bestaande uit (gedeelten van) persoonlijke netwerken met in de tijd sterker wordende onderlinge bindingen, waarin bovenal

de leider als een prominente ‘relevante andere’ fungeert. Voor verder onderzoek zijn de sociale netwerken van potentiële leden dan ook van belang, zowel (de aard van) de bindingen met niet-leden als de bindingen van de leden met de overige leden. In het verlengde daarvan zou dan ook de relatie tussen de gedane investeringen (in de onderlinge betrekkingen) en het blijven hechten aan de profetie nader onderzocht moeten worden. Met dergelijke kennis kan blijken of de theoretische inzichten die hier zijn voorgesteld inderdaad het ontstaan van een eindtijdbeweging en wie zich wanneer daar bij aansluit beter kunnen verklaren dan andere theorieën. Het wachten is dan ook niet alleen op het ontstaan van zo’n nieuwe beweging om die van begin af aan te observeren, maar bovenal ook om dan toegang te krijgen tot de leider en de volgelingen.

Noten

- 1 In Nederland o.a. Becker (1976), Hak (1998a; 2000), Jansma (1979; 2000), Köbben (1964) en Sierksma (1961).
- 2 Geheel volgens de wetenschappelijke *mores* die tot ver in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw heersten, getroostten onderzoekers zich veel moeite om tot een ‘juiste’ definitie te komen, en om de ‘juiste’ classificatie te maken. Van Cohn (1980, 15 e.v.) mocht een beweging pas dan millennialistisch worden genoemd wanneer het heil, dat alleen voor de gelovigen was, werd bewerkstelligd door buiten- of bovennatuurlijke machten, en op aarde zou worden gerealiseerd. Het heil moest dan ook nog in de zeer nabije toekomst liggen en plotseling komen, waarbij alles volkomen nieuw zou worden. Stark en Bainbridge (1987; Hak 2000) hanteren, mede gebaseerd op Cohn, een minimale definitie. In navolging van Cohn (1980), Hobsbawm (1959), Sierksma (1978) stellen zij niet geheel terecht ‘Many if not all of the millenarian movements described by historians appear to be the nearest thing to a political movement available to participants’ (Stark & Bainbridge 1987, 209 e.v.) De suggestie die hier gewekt wordt dat enkel politiek machtelozen of de lagere klassen hun toevlucht zoeken bij eindtijdbewegingen, is door onderzoekers reeds lang als onhoudbaar verworpen (Allan 1981/1974; Jansma 1986). Sociale en politieke deprivatie is één uit vele mogelijke factoren. Deze niet geheel correcte opvatting doet aan de bruikbaarheid van hun definitie overigens niets af.
- 3 Deze theorie gaat uit van een methodologisch individualistisch beginsel. Verklaringsvragen worden beantwoord vanuit een algemene theorie over individueel menselijk handelen (Homans 1967; Popper 1975; Ultee, Arts & Flap 2003). Hij voldoet tevens aan

- algemeen geaccepteerde wetenschapsfilosofische opvattingen als elegantie en spaarzaamheid (Hempel 1966; Popper 1975).
- 4 Hiernaast zijn vele tientallen eindtijdbewegingen in de derde wereld bekend. Vaak zijn ze door westerse acculturatieprocessen in gang gezet (Sierksma 1961; La Barre 1971; Wilson 1973; Worsley 1978).
 - 5 Lamy (1997) wijst er op dat de Amerikaanse geschiedenis en het denken van de Amerikanen ermee is doordrenkt. Vooral ten tijde van de *Second Great Awakening* in de 19^e eeuw leefde deze verwachting sterk, en de *Great Disappointment* heeft die verwachting niet getemperd. Barkun (1997) schatte dat een kwart tot een derde van de Amerikaanse protestanten 'eindtijdgelovigen' zijn, christen of niet. In een recent onderzoek (Ipsos 2007) bleek 46 procent van de witte evangelikalen in de VS geloofde dat *"it's at least somewhat likely that Jesus Christ will return in 2007, while 22 percent believe it's very likely. Thirty-four percent of all Protestants say it's at least somewhat likely, compared with 17 percent of Catholics. Ten percent of those with no religion believe that Christ is at least somewhat likely to return in 2007"*. Van de niet-gelovige Amerikanen zou toch nog tien procent in de wederkomst van Jezus geloven. Vijfentwintig procent dacht dat het 'niet erg waarschijnlijk' was dat Christus dit jaar wederkomt, en tweeënveertig procent noemde dit 'absoluut onwaarschijnlijk' (Ipsos 2007).
 - 6 Hak (2006b, 101v.) herkende evangelikalen aan de opvatting dat er redding is voor alle mensen die Jezus Christus als verlosser aanvaardden. Die verlossing ervaren ze als een bekering en ze noemen zich dan wedergeboren. De boodschap moet op een blijmoedige manier worden gebracht, en de bijbel is *'inerrant in matters of faith and practice.'*
 - 7 McMinn keek naar de reacties van de kerken op de nadering van het jaar 2000. Bij sommige groepen met een pre-millennistische eschatologie werd de Noach-strategie aangetroffen: *'If Y2K did not usher in the apocalyptic end predicted in scripture, then at least it would end life as we knew it, and only those who were prepared would survive'* (McMinn 2001, 212). Een kleine minderheid verliet huis en haard *'to build arks in the wilderness, storing provisions so they could wait out the storm'* (p. 215); zij kregen veel media-aandacht. Het waren *'(M)ovements that practice high-risk activism (...) operate in an adversarial environment and need to create a protected subculture in which to strive'* (McMinn 2001). Overigens, het gezonde verstand liet ook sommige 'noachieten' niet in de steek: *'Once the Y2K-crisis is over, it's a great place to live anyway'* (McMinn 2001, 215). De *mainline* kerken – met een pre-millennistische eschatologie: Christus komt terug, overwint de duivel en sticht een duizendjarig vrederijk – benadrukten in de regel de eindtijdverwachtingen niet, en de komst van het jaar 2000 was voor hen dan ook een non-event. Ze gingen door met wat ze altijd deden: *'responding to real social problems'* (McMinn 2001, 212). *'(...) mainline churches were not looking for a catastrophic end to the world. They do not anticipate God's divine intervention in end times, so they did not consider Y2K to be part of God's plan to usher in the end'* (Mc-

- Minn 2001, 218). Deze strategie verdraagt zich ook goed met een post-millennistische houding, het komende koninkrijk Gods is '(...) *a spiritual reign of Christ through the Church which seeks to impact the world for God*' (McMinn 2001, 208; Luebbers, 2001, 221). En verdraagt zich ook met een a-millennistische houding waarin wordt geloofd dat de tijd tussen Christus' rondwandeling op aarde en zijn wederkomst al een onderdeel vormt van het duizendjarige rijk.
- 8 Zij kunnen ook worden gerekruteerd door een 'evangelikale beweging'. Gegeven dat het gaat om behoeftevervulling van leden met een uitgesproken eindtijdverwachting is het niet zozeer een vraag of gevestigde kerken er goed aan doen, willen ze die leden vasthouden, om zo nu en dan adventistische preken te houden. In die zin begrijpen we ook de serie eindtijdpredken die de predikant van de Vrije Baptisten in Drachten met enige regelmaat houdt. Hij is dan niet bezig een specifiekere eindtijdbeweging te beginnen, maar hij verkondigt het evangelie, en weerhoudt – bedoeld of onbedoeld – bepaalde leden ervan te vertrekken naar specifieke eindtijdgroeperingen. Immers in groeperingen als de zijne zullen eindtijdverwachtingen sterker aanwezig dan in *main-line* kerken.
 - 9 Een illustratie van het revolutionaire karakter van charismatisch gezag levert Jezus wanneer hij door omstanders er op wordt gewezen dat zijn moeder en zijn broers hem willen zien: 'Mijn moeder en mijn broeders zijn dezen, die het woord Gods horen en doen.' (Luk. 8:19-21). Mbt. geven zegt Jezus tegen de rijke jongeling dat, wil hij volmaakt zijn, hij al zijn goud en goed moet verkopen en de opbrengst aan de armen geven (Matt.19:16-26).
 - 10 Kanter (1972) gebruikt voor dergelijke diepgaande investeringen door bekeerlingen de term *bridge burning acts*. Dan is er eigenlijk geen weg terug en dat beseft de bekeerling.
 - 11 Zijn dochter Samantha, een voormalige tandartsassistente, had ook een plek in de leiding.
 - 12 Er is wel op gewezen dat dit een streek is waar de bevindelijkheid zich concentreert. Meer dan een toevallige relatie kan dit niet te zijn, er vallen nauwelijks lijnen te trekken tussen de bevindelijk gereformeerden en deze groepering.
 - 13 Oktober 2001 heette het: *We are no Jehovah's Witnesses. No Seventh-Day Adventists. No form or schism whatsoever of Reformed. No Pentecostal movement. No Catholics. No church. No (full) gospel. No Mormons. No Latter Day Saints. No Protestants. No derived form of one of these either. We are certainly not a sect. And if you think of some other group that is not included in this list, we can say in advance: "No, that is not what we are."* (www.prophetelijah.org).
 - 14 De gebedsgenezers Zijlstra bijvoorbeeld was de rechterhand van Johan Maasbach voordat hij voor zich zelf begon, en ook voor Johan Maasbach gold dit. Hij begon na WO II

als lid van een Volle evangelie gemeente en tolkte voor Tommie Lee Osborn ten tijde van diens campagne in 1956 in Nederland (Hak 2003; 2006a).

- 15 Onder andere: Op. 19:9: zalig zij die genodigd zijn tot de bruiloftsmaal des Lams/Op 21: En ik zag de heilige stad, een nieuw Jeruzalem, nederdalende van God, getooid als een bruid, die voor haar man versierd is/ Op 22: 17 En de Geest en de bruid zeggen: Kom!/ Matt. 22:2: Het Koninkrijk der hemelen is gelijk aan een koning die voor zijn zoon een bruilof aanricht.
- 16 Voor de getallen voor de berekening van de datum alsook voor de specifiekere inhoud van de boodschap zie Kranenborg (2002).

Literatuur

Efraïm Genootschap (webpages, publicaties en persberichten)

<http://www.prophetelijah.org>

Geene, H.J.A. van (1996),

Gods tijden geopenbaard. Op Gods tijd! In dit heel bijzondere zeer belangrijke jaar, Puttershoek: Efraïm Genootschap.

Geene, H.J.A. van (1997),

Bruid ik heb gezocht naar je! Waar was je? Bruid waar ben Je? Het is nu de tijd om af te rekenen!. Puttershoek: Efraïm Genootschap.

Geene, H.J.A. van (1998),

Genodigden komt nu! Want alles is nu gereed! En mijn huis moet vol worden, Puttershoek: Efraïm Genootschap.

Geene, H.J.A. van (2000),

Gij mensenkind, neem een stuk hout! Neem dan een ander stuk hout! Voeg ze dan aan elkander tot één stuk hout, Puttershoek: Efraïm Genootschap.

Geene, Matthew van,

Persverklaring Efraïm genootschap tbv. *Nieuwsblad van het Noorden* 16/11-01;

Op de dag af nauwkeurig! Toch niet naar Gods plan en ook niet op Gods tijd!, op: <http://www.prophetelijah.org>

Persbericht van Efraïm aan het ANP en de kranten dd. 08/01-02.

Gebruikte afkortingen

DvhN *Dagblad van het Noorden*

LC *Leeuwarder Courant*

NR *Nieuwe Revu*

ND *Nederlands Dagblad*

RD *Reformatorsch Dagblad*

Bibliografie

- Allan, G. (1981; 1974),
A Theory of Millennialism: The Irvingite Movement as an Illustration, in: Jansma, & Schulten (1981, 159-177).
- Balch, R.W. e.a. (2000),
When the Bombs drop, in: Stone, J. R. (ed.), *Expecting Armageddon. Essential Readings in Failed Prophecy*, New York and London: Routledge, 129-143.
- Barkun, Michael (1974),
Disaster and the Millennium, New Haven: Yale University Press.
- Barkun, Michael (ed.) (1996a),
Millennialism and violence, London/Portland (Or.): Frank Cass.
- Barkun, Michael (1996b),
Introduction: understanding millennialism, in: Barkun (1996a), 1-10.
- Barkun, Michael (1997),
Millenarians and violence, in: Robbins, Thomas & Susan Palmer (1997), 247-261.
- Beck, Herman (2000),
Tekenen van het uur. Islamitische eindtijdno(t)ities, in: Jansma & Hak (red.), 77-89.
- Becker, J.W. (1976),
Het eeuwige heimwee. Chiliasme en sektarisme, een historisch-sociologische studie, Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij.
- Beckford, J.A. (1994),
The mass media and New Religious Movements, in: Lewis, J.R. (ed.) *From the Ashes. Making Sense of Waco*, Boston: Rowman & Littlefield Publishers, 143-148.
- Bekkum, Wout van (2000),
Duizend jaar als een dag. Messianisme en chiliasme in het jodendom, in: Jansma & Hak (red.), 55-77.
- Bijlsma, Koos (2004),
'We zeggen: pake en beppe zijn in de war', in: *Dagblad van het Noorden* 17/11-04.
- Boudon, Raymond (1981),
De logica van het sociale. Een inleiding tot het sociologisch denken, Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Bron, Lodewijk (2002),
Cor en Anco Wursten verliezen moeder en zus aan Efraïm Genootschap. Een gezin verwoest door een sekte, in: *Friesch Dagblad* 12/11-02.
- Cohn, Norman (1980)(1957),
The pursuit of the millennium. Revolutionary millenarians and mystical anarchist of the Middle Ages, New York: Oxford University Press.

- Coleman, James S. (1990),
Foundations of social theory, Cambridge (Mass.) etc.: The Belknap Press.
- Freely, John (2001),
The lost Messiah: in search of Sabbatai Sevi, London: Viking.
- Hak, Durk (1998a),
 Adventism, in: Swatos (1998).
- Hak, Durk (1998b),
 Rational Choice, in: Swatos (1998).
- Hak, Durk (2000),
 Norman Cohns opvattingen over millennisme toegepast op de nieuwe syncretistische bewegingen Aum Shinrikyo (Aleph), Maria Devi Khristos en Chen Tao, in: Jansma & Hak (red.), 163-177.
- Hak, Durk (2003),
 Gebedsgenezing en de christelijke kerken. Magie en religie in een onttoverde wereld, in: *Sociale Wetenschap*, jrg. 46, nr. 2, 36-53.
- Hak, Durk (2006a),
 Johan Maasbach (1918 – 1997), in: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het protestantisme*, dl. 6. Kampen: J.H. Kok.
- Hak, Durk (2006b),
 Het evangelikalisme als de toekomst van een ‘illusie’? Een evolutionistisch perspectief, in: *Religie & samenleving*, jrg. 11, nr. 2, 95-109.
- Hak, Durk (2007a),
 Stark and Finke or Durkheim on conversion and (re-)affiliation. An outline of a structural functionalist rebuttal to Stark and Finke, in: *Social Compass* 54/2, 295-313.
- Hak, Durk (2007b),
 Local knowledge and paradigms. Protestant church fusions and ruptures at the Dutch former island of Urk since 2004, in: Ophem, J.A.C. van, & C.H.A. Verhaar (eds.), *On the mysteries of research. Essays in various fields of humaniora*, Ljouwert: Fryske Akademy, 233-248.
- Hak, Durk (2007c),
 Het Efraïm Genootschap, welzijn en rationele keuze’, in: *Groepen. Tijdschrift voor groepsdynamica & groepstherapie* 2/jubileumnr, 28-42.
- Hempel, Carl G. (1966),
Philosophy of natural science, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Hobsbawm, Eric (1959),
Primitive rebels. Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries, Manchester: Manchester University Press.
- Homans, George C. (1974),
The nature of social science, New York: Harcourt, Brace & World.

- Housley, N. (1988),
The Eschatological Imperative: Messianism and Holy war in Europe, in: Schafer, P. & M.R. Cohen (eds), *Toward the Millennium. Messianic Expectations from the Bible to Waco*, Leiden etc: Brill, 123-150.
- Jansma, L.G. (1979),
De chiliastische beweging der Wederdopers (1530-1535), in: *Doopsgezinde Bijdragen*, Nieuwe Reeks, 5, 41-55.
- Jansma, L.G. (1986),
The Rise of the Anabaptist Movement and Societal Changes in the Netherlands, in: Horst, I.B. (ed.), *The Dutch Dissenters. A Critical Companion to their History and Ideas*, Leiden: E.J. Brill, 85-104.
- Jansma, L.G. & P.M.G.G. Schulten (red.) (1981),
Religieuze bewegingen, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Jansma, L.G. & P.M.G.G. Schulten (1981),
Inleiding, in: Jansma & Schulten, 1-11.
- Jansma, Lammert Gosse & Durk Hak (red.) (2000),
Maar nog is het einde niet. Chiliastische stroingen en bewegingen bij het aanbreken van een millennium, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jansma, L.G., D.H. Hak, & E.G. Hoekstra (2000),
Jehovah's getuigen en hun eindtijdverwachtingen, in: Jansma & Hak (red.), 139-148;
- Kanter, Rosabeth M. (1972),
Commitment and the Internal Organization of Millennial Movements, in: *American Behavioral Scientist*, 16/2, 219-243.
- Kellstedt, Johan Green, James Guth & Corwin Smith (1998),
Evangelicalism, in: Swatos (1998), 175-179.
- Kieft, Marlies (2007),
Op 21 november 2001 zou de wereld vergaan, voorspelde 'profeet Elia' Heinrich van Geene destijds, in: *Trouw* 21/11-06.
- Kloppenborg, Ria (2000),
Toekomst- en ondergangsvoorstellingen in het boeddhisme, in: Jansma & Hak (red.), 101-117.
- Köbben, A.J.F. (1964),
Van primitieven tot medeburgers, Assen: Van Gorcum.
- Klaassen, W. (1992),
Living at the End of the Ages. Apocalyptic Expectation in the Radical Reformation, Lanham etc: University Press of America.
- Kranenborg, Reender (2000),
Eindtijddenken binnen het hindoeïsme, in: Jansma & Hak (red.), 89-100.

- Kranenborg, Reender (2002),
Efraïm. A new apocalyptic movement in the Netherlands, op: <http://www.cesnur.org/2002/slc/kranenborg.htm>.
- La Barre, Weston (1971),
Materials for a history of studies of crisis cults. A bibliographic essay, in: *Current Anthropology*, Vol. 12, nr. 1, 3-44.
- Lamy, Philip (1996),
Millennium rage. Survivalists, white supremacists, and the doomsday prophecy, New York and London: Plenum Press.
- Lamy, Philip (1997),
Secularizing the millennium, in: Robbins & Palmer (eds), 93-118.
- Lee, Martha F. (1997),
Environmental apocalypse. The millennial ideology of 'Earth first', in: Robbins & Palmer (eds), 119 – 137.
- Luebbers, Amy (2001),
The remnant faithful: a case study of contemporary apocalyptic catholicism, in: *Sociology of Religion* 62/2, 220-241.
- Malalgoda, K. (1969),
Millennialism in Relation to Buddhism, in : *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. 56, 123-150.
- MCMinn, Lisa (2001),
Y2K, the apocalypse, and evangelical Christianity: the role of eschatological belief in church responses, in: *Sociology of Religion*, 62/2: 205-220.
- Popper, Karl R. (1975/1972),
Objective knowledge. An evolutionary approach, Oxford: Clarendon Press.
- Robbins, Thomas & Susan Palmer (eds) (1997),
Millennium, Messiahs, and Mayhem. Contemporary Apocalyptic Movements, New York and London: Routledge.
- Sierksma, Fokke (1978/1962),
Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Messianistische en eschatologische bewegingen en voorstellingen bij primitieve volken, Groningen: Uitgeverij Konstapel.
- Sills, David L. (ed.) (1968),
International Encyclopedia of the social sciences, New York: The Macmillan Company & The Free Press.
- Smith, Christian (1998),
American Evangelicalism. Embattled and thriving, Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Smith, Christian (2000),
Christian America? What Evangelicals really want, Berkeley, etc.: University of California Press.
- Stark, Rodney & William Sims Bainbridge (1979),
 Of churches, sects, and cults. Preliminary concepts for a theory of religious movements, in: *Journal for the Scientific Study of Religion* 18, nr. 2, 117-131;
- Stark, Rodney & William Sims Bainbridge (1987),
A theory of religion, New York: Peter Lang.
- Swatos, William H. (ed.) (1998),
Encyclopedia of Religion and Society, Walnut Creek, Ca: Altamira Press.
- Talmon, Yonina, (1966),
 Millenarian movements, in: *Archives européennes de sociologie* VIII, 159 – 200.
- Talmon, Yonina (1968),
 Millenarism, in: Sills (ed) (1968).
- Thompson, D. (1996),
The End of Times. Faith and Fear in the Shadow of the Millennium, London etc: Sinclair-Stevenson.
- Thrupp, Sylvia L. (ed.) (1970),
Millennial Dreams in Action. Studies in Revolutionary Movements, New York: Schocken Books.
- Ultee, W., W. Arts & H. Flap (2003/1992),
Sociologie. Vragen, Uitspraken, Bevindingen, Groningen: Martinus Nijhoff.
- Weber, Max (1974 [1920]),
Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Wilson, Brian R. (1973),
Magic and the Millennium. A Sociological Study of Religious Movements of Protest among Tribal and Third-World Peoples, London: Heinemann.
- Worsley, Peter. (1978/1968),
The trumpet shall sound. A Study of "Cargo" Cults in Melanesia, New York: Schocken Books.

Bijlage

Geachte heer Jansma,

We hebben uw email ontvangen, gelezen en wij willen u niet zonder antwoord laten. Evenmin willen we u uitgebreid verslag doen van de teisteringen die men ons aandoet, maar wèl willen we even een tipje van de zwarte sluier oplichten. Als u zich een aantal dingen daarvan niet in kunt denken, dan komt dat omdat u zeker niet op de hoogte bent van wat er in Nederland zoal speelt. Legt u het dan gewoon naast u neer, gelooft u het niet, laat u het zo. Ons wordt al vele jaren niet te beschrijven onrecht aangedaan op allerlei fronten, en ik laat u weten, zonder dat we ook maar ooit iets fout hebben gedaan, ooit verkeerd hebben gehandeld of ook maar ooit iets hebben gedaan waarover ze ons kunnen aanklagen. Dat onbeschrijfelijke onrecht wordt ons aangedaan door de rechtelijke macht, door het openbaar ministerie, door politiefunctionarissen, door de belastingen, eindeloos door de media (niet alleen door linkse pers maar ook door zogenaamde gelovige kranten, die er maar op los blijven liegen over ons) en wie ze ook maar in kunnen schakelen om ons te pakken te nemen. Als u dat van ons niet aan wilt nemen, zou het misschien al helpen als u de woorden van de Here aan wilt nemen waarin Hij zegt dat de wereld in het boze ligt (1 Joh. 5:19). Als u dat woord van de Here aanneemt, wordt er opeens een hoop verklaarbaar en geloofwaardig.

U kunt trouwens zelf onderkennen hoe het nu met de wereld is gesteld. Al tien jaar worden ons processen aangedaan over zaken die we nooit hebben gedaan, die zelfs nooit zijn gebeurd.

Al die vele jaren worden wij verplicht om een advocaat te nemen, terwijl we die zelf al die jaren moeten betalen, maar hij die ons aanklaagt, krijgt de duurste advocaten (onder anderen jarenlang Martin de Witte, een bekende letselschade advocaat). Wij liggen, onder andere daardoor, bijna in de goot en hij die ons aanklaagt, krijgt maandelijks een bedrag wat van de AOW van meneer Van Geene wordt afgehouden. Dit gaat nog jaren duren want daarover speelt nu een hoger beroep, maar als meneer Van Geene eindelijk eens gelijk zou krijgen, vraagt hij cassatie aan.

Verder zijn we jaren afgeluisterd, werden we gevolgd, zelfs als we op vakantie waren, ook in het buitenland. Ook heeft een politiefunctionaris een valse veroordeling op schrift gesteld over een geweldpleging die (ook weer) nooit heeft

plaatsgevonden, maar die meneer Van Geene zou hebben gepleegd, op een niet bestaand persoon. Dit om hem een strafblad te bezorgen.

Ook hebben ze twee maal bij ons ingebroken en al onze apparatuur meegenomen.

Ik zal hier nu mee stoppen. De lijst zou te lang worden als ik alles op zou noemen.

Bovendien heb ik eigenlijk geen tijd voor deze dingen en is het verdriet daarover te erg.

Ik hoop dat u enigszins kunt begrijpen dat we ons niet meer lenen voor interviews e.d.

Dat we uiterst voorzichtig moeten zijn want werkelijk alles wordt in ons geval verdraaid, gelogen en dan tegen ons gebruikt, zonder dat we ooit een kans krijgen op enig recht.

We hopen dat het u goed gaat en wensen u Gods zegen.